

Zazpi gauza jakin beharrekoak Lazarragari buruz

PRUDEN GARTZIA

Azkue Bibliotekako zuzendaria

Izenburuak esaten duen bezala, nire hitzaldian Lazarragari buruzko zazpi gauza jakingarri kontatu nahi dizkizuet¹. Ez da Lazarragari buruz esan daitekeen guztia eta, beharbada, ez da garrantzitsuena eta interesgarriena ere, baina nire us-tez oinarri-oinarrizko zazpi kontu dira, jakin beharrekoak pertsonaiari buruz ideia orokor bat izateko.

Halaber, nire abiapuntua hauxe izan da: denok daukagu irudi topiko bat euskal literaturaz, baina irudi hori puntu batzuetan ez da oso errealista edo egokia. Lazarragaren euskarazko eskuizkribuaren aurkikundeak besteak beste horixe ekarri du: geuk guztiok dugun irudi estereotipatu hori birplanteatu beharra, galdera berriak egin beharra datu berrien argitan. Beraz, kasurik onenean, niri entzun ondoren galdera berriak izango dituzue egiteko, zalantza berriak, pentsamendu berriak. Hori hola bada, neure helburua bete dut.

Baina, hitzaldia hasi aurretik gogora dezagun Lazarragaren bi eskuizkribu ezagutzen ditugula: bata, euskarazkoa², orain dela lau urte agertutakoa eta literatur-lanak dituen, eta beste bat gaztelaniazkoa³, lehendik ezagutzen zena eta funtsean familiaren genealogiaz diharduena.

Eta besterik gabe hitzaldiari hasiera emango diogu.

Lazarraga arabarra zen

Lazarragaren eskuizkribuaren berri izan eta berehala guztiz deigarria eta, utzidazue esaten, pertsonalki amorragarria zen gauza bat gertatu zen, sintomatikoki. Berehala atera zen norbait esaten euskara hori Oñatikoa zela. Garbi dago zein den mezu inplizitua: euskaraz badago, egilea ezin da arabarra izan. Eta hortik aurrera, Oñati da eskura dugun irtenbiderik praktikoen, bada, Oñatira. Eta kitto.

Lazarragarren jatorria Oñatin dago. Gaur egun ere zutik dago haien oinetxea, San Pedro ermitaren ondoan, Garibai dorrea gertu duela; *Etxe-Aundi* izenarekin ezagutzen da, eta hotela eta jatetxea da aldi berean, baina haren izen zaharra *Elazarraga* da, eta izen bera gorde du ondoan egin zen izen bereko beste etxe batek. *Elazarragarrok*, horrela esaten baitzioten beren buruari Erdi Aroan, oinetxe horretatik sortuak dira, eta hasiera-hasieratik harreman handia izan zuten Garibaitarrekin, oinetxea beraienarengandik ehun metroa zutelako, agian.

Jakina denez, XI. mendean geroko Erdi Aroan gizartea leinuetan antolatzen zen, hots, gaur egungo familia nuklearra baino dezente zabalagoak ziren ahaidegoetan. Leinu guztiak ez ziren berdinak, batzuk boteretsuagoak ziren. Halaber, leinu beraren barruan agintea oso hierarkizatuta zegoen: burua *ahaide nagusia* deitzen zen gizonezko bat izaten zen, eta ahaide guztiak printzipioz berarekin odolez lotuta bazetuden ere, ahaidegotasun-maila desberdinak zeuden eta, beraz, botere maila desberdinak.

Erdi Aroko gizarte antolaketa hau hobeto ulertzeko baliagarria izan daiteke gaur egungo mafiaren fenomenoarekin pentsatzea, *Aitabitxia* serieko hiru pelikuletan deskribatua agertzen den bezala⁴. Kontuz, ez dut esan nahi bata eta bestea berdinak direnik, baizik eta Corleonetarren mentura eta

gorabeherekin gogoratzea lagungarria izan daitekeela Erdi Aroko gizartea hobeto ulertzeko. Kasu bietan *familia* edo *leinu* egitura bat aurkitzen dugu; kasu bietan familiako kide guztiak ahaideak dira, baina ez gaur egun senidetasunari emango geniokeen zentzu estriktoan, beste bat zabalagoan baizik; kasu biotan boterea *ahaide nagusi* edo *aitabitxi* batek dauka; kasu biotan, ahaide guztiak erabateko leialtasuna zor diote, eta prest daude haren alde inor hiltzeko edo beren bi-ziak emateko ere; kasu biotan, familiak, leinuak, etengabeko gerra giroan bizi dira, beraien artean aliantzak, hilketak eta traizioak ugariak direlarik. Hori da Araban, eta orobat Euskal Herrian, XV. mendean zegoen giroa, neurri batean *familia mafiosoen* artean dagoenarekin aldera daitekeena, pelikula horietan ikusten denez.

Giro horretan Lazarragatarrak bigarren mailako leinu bat ziren. Leinu nagusia, potentea, Gebaratarrak ziren, hots, orduko Oñati, Deba Goiena osoa eta ekialdeko lautada osoa bezala, leinu boteretsu honen orbitan kokatzen zen, Corleonetarren terminoetan esateko, beren *territoria* osatzen zuen, epizentroa Gebara herrian zeukana, non eta zeukaten jatorrizko gaztelua, muinoaren gainaldean, eta jauregia, apur bat beherago. Hantxe zegoen Gebaratarren gorrea, gure Lazarragak poema batean hain ederki deskribatzen duena. Gerora ere itzuliko gara horretara.

Baina orain azpimarra dezagun orduko Araban hiruzpalau leinu nagusi zeudela: Gebaratarrak, Mendozatarrak, Aialatarrak... horiek ziren Arabako *capoak*. Eta nor zen, bada, *il capo di capi*? Bada, Behe Erdi Aroko koordinatuetan, Gaztelako erregea. Hura zen Arabako jaunena jauna, leinuen arteko gatazketan bakea inposatzeko boterea eta ardura zeukan bakarra. Hain juxtu ere XV. mendean hori aldatzen ari da: hiriak, hiribilduak, indarra hartzen ari dira eta ez daude prest tokian tokiko *corleonetarrei* men egiteko. Erregeari laguntza eskatzen diote eta honek, hiribilduekin bat eginda, oreka berri bat ezartzen du. Prozesu luze bat da, gatazkatsua, baina XVI. menderako burutua zegoena. Ordutik aurrera nobleek

ez dute beraien artean borrokarik egingo, ez diete tokian tokiko baserritar, artisau edo burgesei besterik gabe lapurtuko. Aldiz, erregearen zerbitzura jarriko dira haren enpresa inperialetan: Amerika, Italia, Flandria, Britainia, Ingalaterra... Mila eta bat gudu eta garaipen. Baita porrotak ere.

Eta Lazarragatarrak? Lazarragatarrak Gebaratarren itzalean garatu ziren. Dirudenez Pedro Perez Lazarragako izan zen Araban ezarri zen lehen Lazarragatarra. Itzal handiko pertsona izan zen Gebaratarrentzat, nolabait esateko *Aitabitxia* pelikuletan agertzen den *consigliere* horietako bat, hots, haren administratzaile nagusia. Diru asko egin zuen, eta horrekin Larreko dorretxea erosi, guztiz berreraikiz. Dirudenez, egurrezkoa zen lehen eta Pedro Perezek harriz berregin zuen XV. mendearen erdialdean. Zazpi ume izan zituen, sei seme eta alaba bat, eta gehienak ezkondu zituen Arabako lautadako bera bezalako jaun txikiekin. Hortik aurrera Lazarraga oso deitura arrunta bihurtzen da Araban: Zalduondo, Larrintzar, Galarreta, Agurain, Gasteiz, Heredia, Erdoña, Oreitia, Dulantzi... leku horietan guztietan agertzen dira Lazarragatarrak.

Bada, Pedro Perez hau gure Joan Perez poetaren herenaitona zen, hots, haren aitona aitona. Beste modu batean esateko, gure Joan Perez bosgarren belaunaldiko Lazarraga zen Araban. Badirudi aski izan beharko litzatekeela haren arabartasunaz dudarik ez izateko.

Egia da Lazarragatarrek, Gebaratarrek bezala, beti izan zutela lotura handia Oñatirekin. Familiaren bi adar hantxe geratu ziren eta, adibidez, gure Joan Perezen aita bera ere bi aldiz ezkondu zen, lehena Oñatin eta bigarrena Erdoñan. Bigarren ezkontza honetatik sortu zen gure poeta, ziur aski Erdoñan bertan, non bizi ziren bere gurasoak. Alegia, gure Joan Perezen aita eta ama, biak ziren arabarrak eta bera ere Araban jaio, bizi eta hil zen; ezkondu ere arabar batekin ezkondu zen, Katalina Gonzalez Langarikako, eta Larreko dorretxea heredatu aurretik Arriolan bizi izan zen ezkondata, hots, Araban.

Laburbilduz: Lazarragatarrak zabaldua zeuden Gebarata-
rren *territorioko* leku guztietan, lautadaren ekialde osoan,
Gasteiztik Aguraineraino. Eta XVI. mendean lurralde hori
oso-osorik euskalduna zen, Oñati bezain euskalduna.

Haren izen osoa Joan Perez Lazarragako da

Baina zein zen gure protagonistaren izena? Zeren modu
desberdinetan ikusten dugu idatzita.

Has gaitezen errazenetik: «Juan» gaztelania modernoan
erabiltzen den forma kanonikoa da; aldiz «Joan», euskara
modernoan erabiltzen den forma kanonikoa. Beraz, zein
erabili behar dugu, euskarazkoa ala gaztelaniazkoa? Eta, be-
rehala, baten batek galdetuko du: nola erabiltzen zuen be-
rak? Bada, berak, bere eskuz, gehienetan «Joan» erabiltzen
zuen, nahiz eta «Juan» ere erabiltzea ez litzatekeen harritze-
koa, horren frogarik orain arte neuk ikusi ez badut ere. Kon-
tua hori baita finean, alegia, XVI. mendean ez zegoela kohe-
rentzia handirik ortografian, «Joan/Juan» arazo ortografi-
kotzat jotzen zela: berdin erabiltzen zen bata edo bestea.
Gero, gaztelaniaz «Juan» da nagusitu den forma, eta euska-
raz, aldiz, «Joan». Beraz, euskaraz behintzat «Joan» idatzi be-
har da.

Baina deitura zein den zehazteak lan handiagoak ematen
ditu. Itxura batera, kontu erraza da: arabar deitura tipiko
horietako bat da, hasieran patronimikoa, ondoren «de» eta
gero toponimo bat daukana. Baina ez dago oso garbi mota
horretako deiturak benetako deiturak diren XVI. mendean.

Beharbada hasi beharko ginатеke esaten gure gaur egungo
deitura-sistema, eta deiturak eurak, ez direla betikoak; aitzit-
tik, garai batean sortutakoak dira, gizarteak haiek sortzeko
premia izan zuenean, eta ez lehenago. Gure protagonista
XVI. mendean bizi da eta, beraz, galdetu behar dugu: zein
da XVI. mendean Araban erabiltzen zen deitura-sistema?

Erantzuna ez da oso argia: XVI. mendea trantsizio-garai
bat da, sistema batetik beste batera aldatzeko unea. Gainera,

badirudi Araban zehatz-mehatz hitz eginda trantsizio horrek emaitza bitxi bat eman zuela, deitura arabar tipikoak, beste leku batzuetan oso gutxitan ikusten direnak. Beraz, trantsizio-garaia eta gainera trantsizio berezi bat. Ez da kontu erraza.

Lehenago esan dugun bezala, XI. mendetik geroko Erdi Aroko gizartean unitate nagusia ez zen gaur egungo familia, leinua baizik, hots familia zabal moduko bat. Gure Joan Pereren lanetan ikusten dugu behin eta berriro, bere familiaren historia egitean, oinarrizko unitatea ez dela familia gaur egun ulertzen dugun bezala, beste familia askoz ere zabala goa baizik, Lazarragatarrak, edo XVI. mendean euskaraz deitzen zuten bezala, *Elazarragarrak*. Euskarazko hitz hori bizpahiru aldiz agertzen da bere azalpenetan, argi utziz hori dela bere familiaren oinarrizko erreferentzia; gaztelaniaz, *los Lazarragas* esaera erabiltzen du⁵. Leinu horren barruan denak Lazarragatarrak baziren ere, bakoitzak bere izena zeukan, baina adi puntu honetan: izen hori normalki konposatua zen: batetik ponte-izena zegoen (Pedro, Joan, Iñigo, Maria...) baina bestetik bigarren izen bat, *patronimiko* izenekoa: Perez, Lopez, Ibañez, Gonzalez... Garrantzitsua da azpimarratzea Behe Erdi Aroan, XIV. eta XV. mendeetan zehatz-mehatz, patronimiko hori ez dela familiaren deitura, pertsonaren beraren bigarren izena baizik, hala nola gaur egun «Migel Angel» deitzen den batek bi izen dituen, «Migel» eta «Angel», edo nahiago baduzue, izen konposatu bat, «Migel Angel». Eta berdin dio, ohituraz, «Migel Angel» izena belaunaldiz belaunaldi etxeko seme nagusiari ezartzen bazaio: aitona, aita, semea, biloba... denak «Migel Angel», baina beti bakoitzaren izena da, ez familiaren deitura.

Sistema horrek horrela funtzionatzen zuen Behe Erdi Aroan. Baina esana dugu lehenago XVI. mendean gizartea aldatzen ari dela: leinuaren garrantzia gero eta txikiagoa da, guttiz desagertu arte. Horretan zeresan handia du aldaketa ekonomikoak: merkataritza gero eta garrantzitsuagoa da, hiriak eta hiribilduak gero eta indartsuagoak, eta esan dugun beza-

la, toki horietako burgesek ez dituzte aintzat hartzen gizarte feudal zaharra eta bere ohiturak, leinuak eta beraien arteko liskarrak. Beraz, gizarte feudaleko leinuen beherakadarekin batera, gizartean poliki-poliki unitate berri bat sortzen hasten da, familia zentzu estuagoan, denboraren poderioz gutxi gorabehera gaur egungo bezalako familia izango dena. Bada, unitate sozial berri horrek, familiak, izena behar du: hortik sortzen da familia-deitura, zentzu modernoan esanda.

Agian Corleonetarren adibidera itzultzeak lagunduko digu apur bat egoera ulertzen. Ondo gogoratzen baduzue, *Aitabitxia* izeneko hiru pelikulen seriean esplikatzen zaigu, besteak beste, nondik datorren *Corleone* deitura: Siziliako herri txiki baten izena da, protagonistaren jaioterria; New Yorkera iristean, izen hori hartzen du deituratzat aitarengandik letorkiokeena (*Andolini*, hots, patronimiko tipiko bat) bazter utzita. Alegia, bizimodu berria, deitura berria, herriaren izena deituratzat hartua.

Bada, euskaldunen artean fenomeno hori oso antzekoa izan da: XVI. mendetik aurrera jendeari bere deitura zein den galdegin zaionean, bere jaioterriaren edo jaiotetxearen izena eman du, eta ez aitaren izenetik eratorritako patronimikoren bat. Euskal Herri atlantikoan normalki jaiotetxearen izena da gehien erabili dena; Araban, Nafarroako leku askotan bezala, sarriago erabili izan da herria, Vito Corleonek egiten duen bezala.

Baina Araban bada beste berezitasun bat: ez dakigu oso ondo zergatik, agian herri-izenak erabiltzea apur bat nahasgarria zelako, edo dena delako arrazoirengatik, jendeak segitu du erabiltzen lehengo patronimiko zaharrak eta deitura bihurtu ditu. Gaztelan, ondo dakigunez, joera nagusia izan da patronimiko horiek familia-deitura bihurtzea, besterik gabe. Halaber, Euskal Herri atlantikoan jendeak ahaztu egin ditu patronimikoak, modaz pasatu dira, eta kitto. Baina Araban iraun egin dute, eta deitura berezi batzuk sortu dira, Gaztelako moda eta Euskal Herri atlantikokoa konbinatuz: deitura tipikoki arabarrak.

Baina gure Lazarragari buruz zer? Bada, kontua ez dago guztiz garbi. Esan dugun bezala, bera juxtu trantsizio-momentu batean bizi da. Bere idazlanak irakurriz oso garbi dago berak oraindik *Lazarraga* erabiltzen duela nagusiki bere familia definitzeko orduan, hots, bere familia *Lazarragatarrrak* dira, ez *Perez de Lazarragatarrrak*. Baina, halaber, joera nahikoa indartsu bat agertzen da Lazarragatarren barruan bere adar propio nabarmentzeko eta besteen gaintetik jartzeko, hari izen berezi bat emanez, hots, «Perez» bigarren izena gero eta modu sistematikoagoan erabiliz. Hurrengo pausua «Perez de Lazarraga» deitura gisa fosiltzea izango litzateke. Berak eman ote zuen pauso hori? Neuk uste dut ezetz; berarentzat «Perez» oraindik izen bat besterik ez zen, bere familiako adar horretan oso arrunta, baina besterik ez.

Gure Lazarraga 1605ean hil zen. Arabako historiari begiratzeko badiogu ikusiko dugu handik berrogeita hamar urtetara, hots, XVII. mendean oraindik oso arrunta dela azpimarratzea Araban patronimikoak ez direla deiturak, *izen apaingarriak* baizik; dokumentazioan horrela agertzen da, «nombres adornatibos». Baina, dokumentazio berean zehazten zaigu garai horretarako adineko gizonezkoek baino ez dituztela erabiltzen, errespetu berezi baten seinale gisa⁶. Garbi dago, prozesua aspaldi abiatu zen, leinuen beherakadarekin, baina ziur aski 1700era arte ez da guztiz burutu.

Beraz, eta laburbilduz: «Joan Perez de Lazarraga» erabil badaiteke ere, ez dezagun ahantz deitura «Lazarraga» dela, eta izena «Joan Perez».

Baina oraindik beste galdera bat geratzen da airean: ondo dago «de» hori euskaraz erabiltzea? Nik esango nuke ez dagoela gaizki, berak ere makina bat aldiz horrela erabili baitzuen, baina badagoela modu dotoreago eta zuzenago bat idazteko, euskarazko modu klasikoa deituko genukeena: Joan Perez Lazarragako; «-ko» horrek, jakina, ez darama artikulurik. Mota horretako izenak oso ondo dokumentatzen dira Euskal Herri osoan, eta bereziki Araban, XVI. mendean

jasotzen diren kanta zaharretan, adibidez *Ibarguen-Cachopin* izeneko kronikan; bihar bertan Julen Arriolabengoak hitz egingo digu bereziki horretaz. Garbi dago hori dela euskarazko forma klasikoa, baina nire uste apalean garbi dago forma hori funtsean Erdi Aroari dagokiola, eta leinuen beherakadarekin batera galdu zela euskaldunen artean nor bere izena euskaraz eta molde horretan emateko ohitura: aurrerantzean sistema berri bat jarriko da indarrean, eta sistema horretan euskaldunek «de» partikula erabiliko dute sistematikoki, euskarazko idazkietan ere, nire ustez, dotoretasuna emateko euren buruei, «de» erabiltzea Gaztelan edo Frantzian nobleziaren sinboloa izaten baitzen. Eta, jakina, euskaldunek zer ez zuten egingo espainolak edo frantsesak baino nobleagoak zirela erakustearren!

Tira, badira deiturarekin lotutako beste hainbat bitxikeria, baina denbora aurrera doa eta nobleziaren haritik tiraka segituko dugu.

Lazarraga noblea zen

Euskaldunak nobleak gara. Topiko handiagorik ez dakit inoiz asmatu den euskaldunei buruz. Baina zer esan nahi du horrek?

Gizarte batean, edozein gizartetan, diferentziak daude pertsona eta taldeen artean. Batzuk hobeto bizi dira beste batzuk baino. Diferentzia horiek handiak edo txikiak izan daitezke, baina nekez aurkitzen da berdintasunean oinarritutako gizarterik. Beste modu batean esanda, gizarte batean beti bereizten dira goiko taldeak eta behekoak. Goikoak normalki minoria batek osatzen ditu, eta behekoak gehien-goia izaten dira, baina goikoak izaten dira botere politiko eta ekonomikoaren jabe eta, hortaz gain, beren pentsaera inposatzen diote gizarte osoari. Goiko taldeek definitzen dute zer dagoen ondo eta zer txarto, zerk balio duen eta zerk ez, zer den ederra eta zer itsusia. Marxek aspaldi eman zuen definizio batek balio digulakoan nago: ideologia nagusia

klase nagusiaren ideologia da. Honek berdin balio du Euskal Herrian edo Alemanian, XXI. mendean eta XVI.ean.

Ez da hau lekua arakutzen hasteko noiz eta nola sortzen diren gizarte barruko diferentzia horiek, edo zergatik. Gaur azpimarratu nahi nukeena hauxe da: gure Lazarraga noblea zen, alegia, gizartearen goiko estratuan kokatua zegoen, minoria gidarian.

Jakina denez, gizartea bi klasetan banatzea, goikoak eta behekoak, gauzak asko sinplifikatzea da; bai talde batean zein bestean azpitaldeak daude. Batzuetan gainera ez dago izugarritzko diferentziarik azpitalde batzuen eta besteen artean, baina garbi dago, adibidez, Joan Perez Lazarragakok ez zeukala bizitzeko lan egin beharrik, errentetatik bizi zitekeela. Eta hori, beste barik, diferentzia handia da.

Beraz, errentetatik bizi zen? Egia esan, zehatz-mehatz ez dakigu nondik edo zertatik bizi zen Lazarraga. Baina aski da bere idazlanak irakurtzea konturatzeko bere bizitzaren aldi luzeetan ez zuela lanik egin. Garbi dago XVI. mendean liburuak irakurtzera, maitasunezko poemak eta narrazioak idaztera, edota maitasuna ez zenean bere familiari buruzko kronika historikoak idaztera dedikatzen zen jaun bat ez zela eskulangilea. Lazarragak, itxura batera behintzat, egun osoa zeukan libre irakurtzeko, pentsatzeko eta idazteko. Noblea zen eta errentetatik bizi zen. Ez dirudi euskal literaturaren barruan egoera hori askotan errepikatu denik. Gaur egun ere, ez dakit existitzen den euskal idazlerik lan egin gabe bizi daitekeenik, nahi duena irakurtzen eta idazten.

Dena den, euskal nobleziaren gaiak analisi xeheago bat mereziko luke. Lehenago iradoki dugun bezala, nobleen artean ere talde desberdinak ikus daitezke: adibidez, Gebararrak bezalako noblezia zaharra, handikiak, benetako aberatsak ziren, eta beren ardura bakarra etxeko ondasunak administratzea izaten zen, erregearen gortean dotore-dotore agertzea eta erregearen zerbitzuan goi mailako postuak eta pribilegioak eskuratzea. Baina Lazarragatarrak bezalako noblezia txikiaren kasuan egoera konplikatuagoa zen; jakina,

posible zen bakoitza bere etxean bizitzea bere errentetatik, baina kasu askotan horiek oso txikiak izaten ziren eta, noblea bazara, dirua behar duzu dagokizun mailan bizitzeko.

Ez dakigu gure Lazarragak anbizio handirik edo txikirik zuen. Anbizio berezirik ez bazuen, Larrean biziko zen, lanik egin gabe baina distira gutxirekin; edo, bere belaunaldiko beste hainbat eta hainbat euskal noble txiki bezala, gora egiten saiatuko zen, garapen betean zegoen gizartearen saltsatan murgilduz. Bera bezalako noble batek funtsean bi aukera zituen: lehena, erregearen zerbitzura sartzea, edo burokrata bezala edo militar bezala; bere senitartekoen artean antzeko kasu ugari aurkituko ditugu. Ez dakigu ezer bere balizko bokazio militarri buruz, baina burokrata bezala lan egiteko unibertsitate-titulu bat beharrezkoa zen. Ba ote zuen? Horretaz ere ez dakigu ezer. Baina erregearen zerbitzua alde batera utzita, negoziotan sartzea oso ondo ikusia zegoen euskal noble txikien artean, Gaztelan ez bezala. Merkatari gisa proba zezakeen, edo bere diruarekin inbertsioak egiten saiatu; sasoi horretako Gasteizen merkatari talde indartsua zegoen, nazioarteko negoziotan sartuta. Parte hartu ote zuen horrelakoetan?

Berriz diogu, horretaz guztiaz ez dakigu ezer. Baina, edonola ere, Lazarraga goiko taldeetako kidea zen: ate guztiak zabalik zituen, baita errentetatik bizitze hutsa. Egon ote da beste euskal literatorik egoera berean inoiz?

Eta ez zen apaiza edo fraidea

Euskal idazleen artean arruntena izan da apaiz edo fraide izatea. Honek esplikazio erraz bat du: idazteko lehenengo eta behin ikasketak behar dira, eta gainera idazteko denbora librea behar duzu. Baldintza biak ez daude jende xehearen eskura, beraz, noblea ez bazara, edo burges aberats baten semea, aukera bakarra dago: apaiz edo fraide izatea.

Jakina, hainbat noble ere apaiz edo fraide sartzen zen, baina normalki Eliza barruan karrera egiteko asmoz, alegia,

gutxien-gutxienik kalonje, parroko, artzipreste edo horrelako karguren bat hartzeko, eta noblezia handiaren kasuan apezpiku edo monasterio bateko aita abade. Euskal idazleen artean, jakina denez, ia ez da egon mota horretako karreradunik: ez apezpikurik ez aita abaderik, asko jota parrokoak edo kalonjeak. Gure Lazarragaren garaikide eta auzokide den Joan Perez Betolatzakoren kasua esanguratsua da: Calahorrako apezpiku den Pedro Mansok katixima bat egitea agindu zuen eta Betolatzak hura euskaratuko du, baita ere apezpikuaren aginduz⁷. Bada, finean, Betolatzak beste baten aginduak betetzen ari den apaiz itzultzaile bat da; egia da doktorea zela baina ez dirudi jatorriz familia noble batekoa zenik, nahiz eta ziur aski ere ez zen izango guztiz pobreak zirenen artean sortua; Eliza izan zen gizarte eskaileran gora egiteko aurkitu zuen bidea, eta hortxe ere puntu bateraino egin zuen gora; ez oso gora, kalonje izatera ere ez baitzen iritsi: hori zen nobleak edo aberatsak ez ziren gehien-gehien patua.

Beste hitz batzuekin esanda, Lazarraga benetako salbuespena da honetan ere.

Lazarraga ez zen abertzalea

Poliki-poliki denbora aurrera doa eta puntu bereziki gatazkatsu bat ukitu behar dugu: Lazarraga ez zen abertzalea.

Gaur egun oso ohituta gaude euskara abertzaletasunarekin identifikatzera. Ez da batere arraroa. Urrunago joan gabe, gogora dezagun frankismoaren egoera: euskara bera guztiz erasotua eta erreprimetua izan zen hain juxtu ere erregimen frankistak abertzaletasunarekin identifikatzen zuelako, abertzaletasuna separatismoarekin, eta separatismoa hekatonbe kosmiko suerte batekin, edozein-edozein neurri justifikatuko zuena, baita latzenak ere. Jakina, posible da egoera horretara iristeko gertatu zen historiaz hitz egitea, baina ez da hau horretarako lekua. Beraz, esan dezagun, beste ñabardurarik gabe, erregimen frankistak erabat

sinesten zuela euskara eta abertzaletasunaren artean identifikazio absolutua zegoela.

Historiaren jarraipena ezaguna da: Euskal Herrian abertzaleak izan ziren frankismoaren kontrako borrokaren gidaritza eta protagonismo soziala hartu zutenak eta, beraz, gizartearen gehiengo zabal-zabal batek, frankistengandik ezkertiarrenganaino, asumitu egin zuen identifikazio hori. Ondorioz, euskal idazle guztiak ia-ia definizioz abertzaleztat hartuak izan dira, edo beste modu batean esanda, ia-ia pentsaezina izan da norbait euskal idazle izatea abertzale izan gabe. Mota honetako irudi topikoeak, noski, modu erretrospektiboan ere jokatzen dute, alegia, espresuki adierazi gabe ere badirudi euskal idazle guztiak, lehenetik azkeneraino, abertzaleak izan direla, XVI. mendean bizi izan baziren ere. Hori izan da topikoa.

Ez da orain lekua topiko zehatz hori sakonago aztertzeko, baina haxe bakarrik azpimarratu nahi nuke: Joan Perez Lazarragako ez zen euskal abertzalea. Areago, gure Joan Perez Espainiako erregearen miresle eta jarraitzaile porrokatua zen, eta ez da dudarik bere burua espainoltzat zeukala, garai hartako guztiak bezala, jakina.

Kontu honetaz bi ohar egin daitezke eta, labur-laburki, egingo ditugu. Bata, orokorra, bestea Lazarragari berari dagokiona.

Orokorrean esan dezagun XVI. mendean ez zegoela ez euskal abertzalerik ez espainol abertzalerik gaur egun erabiltzen ditugun terminoetan ulertuta. Kontrakorik esatea historialarien artean bekatu handia da eta izen zehatz bat du: anakronismoa. Beraz, munduko gauzarik normalena beharko luke izan esatea Lazarraga ez zela euskal abertzalea eta, kasu, Cervantes ere ez zela espainol abertzalea. Eta, ondorioz, bien instrumentalizazio politikoaren kontra egon beharko genuke. Ez dakit denok gauden horretarako prest.

Baina hori bakarrik esanda motz geratzen gara. Gure Lazarragak, Cervantesek bezala, baduelako bere ideologia, mundua eta gizartea ikusteko bere moldea. Tamalez, Laza-

rragaren kasuan ez da erraza horren gaineko ikerketa sistematiko eta zehatz bat egitea, besteak beste haren testuen edizio kritikorik ez dugulako. Ez haren euskarazko eskuizkribuaren ez gaztelaniazko *kronika historikoaren* ediziorik ditugu, eta kasu bietan dauzkagun eskuizkribuak esku batek baino gehiagok idatziak dira. Zer da zehatz-mehatz Lazarragak berak idatzia?

Baina gauza zehatzik esateko zailtasunik badugu ere, haren idazkien tonu orokorrak ondorio garbi batera eramaten gaitu: Lazarragaren ideologia, funtsean, XVI eta XVII. mendeetako euskal noblezia txikiaren ideologia berbera da, hots, Espainiako erregearekiko miresmen absolutua eta haren politika inperialista eta ideologia ultrakatolikoa itsuki sostengatzea. Ideologia hori argi eta garbi azaltzen da, adibidez, haren ahaide eta ziur aski ezagun hurbila zen Esteban Garibai historialariaren idazkietan; ez dago arrazoirik uste izateko Lazarragak besterik pentsatzen zuenik.

Dena den, kontua ikertzeko dago. Adibidez, garbi dago Lazarragak une konkretu batean gutxienez harremanak izan zituela Nafarroa Behereko euskaldun protestanteekin. Berbera da horren berri ematen diguna haren kronikan, Teofilo de la Torre-rekin izandako harremanez mintzo denean. Esan nahi ote du honek ikuspegi zabalago bat zeukala protestantismoaz?

Azken datu bat bereziki aztoragarria da. Entzun dugu oraintxe bertan Kike Fernandez de Pinedo eta Xabi Otsoa de Aldaren eskutik egin den hitzaldian Araban izandako sorgin-ehizaren berri. Entzun dugunari segituz, azpimarratu behar da prozesu horietako batek, gainera, zuzen-zuzenean ukitu zituela Larrea eta Lazarragatar batzuk⁸. Bada, Axularren kasuarekin Patxi Salaberrik egin duen bezala⁹, galde genezake zein izan zen gure Joan Perez poetaren jarrerera. Ez dakigu, baina badugu zantzu garbi bat: bere iloba bat, Frantziska Alegria deitua, Joan Aiala izeneko batekin zegoen ezkondua, zeina baitzen Aiala doktorearen iloba, hots, Gorengo Inkisizioko Inkisidorea. Argi esanda: Laza-

rragaren iloba bat Inkisidore kargudun handi baten ilobarekin zegoen ezkondua; Joan Perez bera da datua ematen diguna, eta badirudi harro dagoela horretaz. Harro ote zegoen benetan? Zein izan ote zen bere jarrera hain gertukoak ziren auzi horietan?

Gustuagatik idazten zuen

Baina haren jarrera politiko edo ideologikoei buruz esan genezakeen gehiena espekulazioa bada ere, oso garbi dago zein zen bere jarrera euskal idazle gisa euskal literaturari buruz: gustu hutsagatik idazten zuen. Artea artearentzat. Hau ere oso arraroa izan da euskal literaturan: idazleek normalki helburu zehatz batekin idatzi izan dute: gehien-gehienetan helburu erlijioso batekin edo, XIX. mendetik aurrera, helburu abertzale batekin, hots, euskararen edo Euskal Herriaren alde. Frankotan, gauza biak batera. Helburu literario hutsez edo, baldarkiago esanda, gustuagatik idazten duten idazleak aurkitzeko ia-ia gure belaunaldiraino etorri behar da, hots, XX. mendearen bigarren aldera.

Noski, ez da kasu bakarra. Besteak beste hortxe ditugu Beñat Etxepare eta Arnaut Oihenart, biak arrazoi askorengatik gure Lazarragarekin paralelismo handiak dituztenak. Badi-ra beste batzuk ere, baina ez dakit oso gutxi izan diren, orain arte garrantzi txikia eman zaien edo, beste barik, ez dugun beraiengan erreparatu. Dena den, Lazarragarena kasu berezia da, batez ere bere Artzain nobelari dagokionez: bete-betean Ernazimentuko lan bat da, sasoi horretan guztiz modan zegoen literatur genero batekoa.

Eta honek beste puntu batera garamatza, orain arte ukitu ez duguna: norentzat idazten zuen Lazarragak? Badirudi ez zeukala liburuak publikatzeko irrikarik, ez baitzuen inoiz publikatu. Gelditu zaizkigun bi eskuizkribuek aditzera ematen dute lagunen arteko zirkulu txikietan zabalduak eta komentatuak izateko direla. Ez da harrigarria. Ezaguna denez, Cervantesek edo Shakespearek idazletza zeregin profesio-

naltzat hartzen zuten, hots, lanbide gisa; dirua irabazteko idazten zuten. Egia da bizi zelarik Shakespearek ez zuela antzerki-libururik argitaratu, baina bere idazlanen helburua antzezpen publikoak egitea zen, sarrera kobratuz, eta hortik bizi zen bera; Cervantesen kasua antzekoa da: saiatu zen antzerki-munduan ere, baina arrakastarik gabe, eta orduan liburuak argitaratzeari ekin zion helburu garbi batekin: bizi-modua ateratzea. Baina ez Cervantes ez Shakespeare ez ziren nobleak; aldiz, gure Lazarragak ez zeukan bere literaturara salmentan jarri beharrik bizimodua aurrera ateratzeko. Alde horretatik, gure autoreak antz handiago du Garcilaso de la Vega edo Sir Philip Sidney bezalako nobleekin, Cervantesekin eta Shakespearearekin baino.

Gainera, badirudi logikoa dela pentsatzea Lazarragak nobelatxo eta poema ernazentistak idazten bazituen izango zela bere inguruko lagunek, bera bezala nobleak eta ikasiak zirenak, euskaraz bazekitelako eta beraien artean euskaraz hitz egiten zutelako. Eta hau bai da berrikuntza izugarria: ez da noble euskaltzale bakan bat, ez; badirudi XVI. mendeko noble arabarren zirkuluetan euskaraz hitz egiten zutela, zirkulu batzuetan behintzat. Zenbat? Eta, batez ere, noiz arte? Zeren Lazarragaren euskarazko lanak gaztetan idatzitakoak dira. Aldiz, badirudi historiako lanak handik hogeit hamar urtera idatziak direla, helduaroan. Esan nahi ote du horrek denbora horretan aldaketa handi bat gertatu dela Arabako nobleen hizkuntza-ohituretan? Horrelakorik pentsatzea ez litzateke zorakeria, baina froga gehiago behar ko genituzke, oraingoz ez daudenak. Baina berehala helduko diogu berriz ere gai horri.

Euskaraz eta gaztelaniaz

Heldu gara azken puntura, eta hemen ere Lazarraga guztiz desberdin agertzen zaigu. Izan ere, ohituta gaude pentsatzera batzuek euskaraz idazten dutela, beste batzuek erdaraz, eta bata ala bestea izan behar duela. Bada Lazarragak bieta-

ra idatzi zuen. Ez dago garbi bata ala bestea hautatzeko arrazoiak zeintzuk ziren. Garai desberdinak bere bizitzan, lehen esan dugun bezala? Baliteke. Idazki mota? Literaturaz batez ere euskaraz idazten du, historiaz gaztelaniaz. Baina gaztelaniaz ere idazten ditu poematxo batzuk bere historia lanean, eta gaztelaniazko poematxo batzuk ere badaude literaturako eskuizkribuan. Edizioak izan arte nekez jakingo dugu kontu zehatzagorik.

Dena den, datu garrantzitsua iruditzen zait, oraingoz esplikazio argirik ez badu ere. Lazarragak bietara idatzi zuen, euskaraz eta gaztelaniaz. Gerora ere beste askok egin izan dute hori, adibidez, Larramendik, horretan nolabaiteko eskola sortu zuena. Baina hark irizpide argi bat erabiltzen zuen: lan garrantzitsuak gaztelaniaz egiten zituen eta euskaraz, aldiz, jende xeheari zuzendutako sermoiak. Ez da hori Lazarragaren kasua: lanik onenak, garrantzitsuenak, euskaraz daude. Edo, bestela esanda, bai historia lanak bai literatura lanak ez dira herritar xeheentzat idatziak, bera bezalako jendearentzat baizik. Hori ere azpimarratzekoa da.

Eta azken puntu honek hondar-hondarreko galdera batera garamatza: zein izan da arabar nobleziak jokatu duen papeira euskararen historian? Euskaltzalea izan da, Lazarragak iradokitzen digun bezala? Edo euskararekiko ez du inolako ardurarik izan, orain arte pentsatu dugunari segituz? Galdera zaila, erantzun errazik ez duena ikerketa berrien gabezian. Baina geuk zantzu bat emango dugu, Borja de Aguinagaldek Auñamendi Entziklopedian Gebaratarrei buruz idatzi duenari segituz¹⁰. Eta hauxe da: badirudi gure Lazarraga bizi izan zen bitartean aldaketa handi bat gertatu zela Gebaratarren historian: ordura arte nagusiki Gebaran bizi baziren ere, 1593tik aurrera, Oñatiko laugarren kondea hiltzean, Madrilera aldatu zirela, eta aurrerantzean han bizi izan zirela.

Interesgarria da gertakari horretaz apur bat hausnartzea. Honela dio sasoi horretako kronista den Salazar y Castrok: «las glorias de la Casa de Oñate, adormecidas por el largo retiro de sus dos últimos poseedores, volvieron a su justo

esplendor y grandeza» (Aginagaldek jasotako aipua in Auñamendi). Hots, bosgarren kondea Madrilen finkatu zen eta izugarritzko kargu handiak izan zituen erregearen Gortean, baina ez dirudi Arabarekin lotura handia zeukanik. Laugarren kondeak, aldiz, bere bizitzaren parterik handiena Gebaran eman zuen, erregearen Gortetik urrun.

Alegia, badirudi XVI. mendean zehar, bereziki 1559 eta 1593 bitartean, Oñatiko 3. eta 4. kondeen garaian hain zuzen ere, handiki horiek gortetxo moduko bat mantentzen zutela Gebaran, beren jauregian. Gure Lazarragak badu poema bat gortetxo hori deskribatuz, adibidez, bertan egiten ziren *justak*, hots, torneoak, eta haien inguruan antolatzen zen jaialdi handia. Kurioso da, baina 4. kondea 1564an ezkondu zen, andre noble eibartar batekin: Lazarragak deskribatzen digun torneo hori haren ezkontza dela-eta izango ote zen antolatua? Zeren gogora dezagun une horretan gure poetak hamazazpi urte dituela, eta bihotza amodio sukarez beterik, Gebarako gazteluan bizi diren «dontzeila flor-delisa»-rekiko. Suposizio hutsa da, baina ez oinarri gabea.

Dena den, badirudi 1593tik aurrera giroa guztiz aldatzen dela; 4. kondea hilik, titulua haren alaba batek heredatzen du, noble gaztelau batekin ezkondu dagoena eta Madrilen biziko dena. Aginagaldek ondo deskribatu du prozesua:

Coincide con el progresivo desligamiento de los Guevara de sus tierras patrimoniales por su acumulación de Títulos y Grandezas, que los hacen asentarse en la Corte madrileña, donde construirán su célebre palacio en la calle Mayor que, derruido en 1912, conserva su portada barroca.

Gebarako jauregia bertan behera utzi eta haren ordez Madrilen beste bat egingo dute, Kale Nagusian. Ondorioen bat atara beharko genuke euskararen historiari dagokionez? Lazarragaren bi eskuizkribuen artean ikusten den hizkuntza-alaketak ba ote du zerikusirik Gebarako gortetxoaren desagerekin eta horrek ekar zezakeen giro alaketarekin? Ikerketa berrien beharrean gaude.¶

1. Eskerrak eman nahi dizkiot Jaione Agirreri artikulua honi egindako zuzenketa eta iradokizun baliosengatik. Egon daitezkeen akatsak, noski, nire gain doaz.

Artikulu hau «Lazarraga, arabar poeta» jardunaldietan aurkeztua izateko prestatu zen (Gasteiz, Artium, 2008-12-10). Hitzaldiaren helburuak artikuluaaren mamia esplikatzen duenez gero, jatorrizko ahozkotasanari eutsi zaio, hainbat ohar gaineratu zaizkion arren.

2. Euskarazko eskuizkribuaren erreproduzio faksimilea internet bidez kontsulta daiteke Gipuzkoako Aldundiaren web gunean; Iñigo Landak egindako transkripzioa Armiarma web gunean kontsulta daiteke. Hortaz gain, laster izango da sarean Joseba Lakarraren gidaritzapean egindako edizio berri bat *Monumenta Linguae Vasconum* web gunean.
3. Bi bertsioko kontsulta daitezke:

Relación histórica de las Casas y Apellidos de Lazarraga, privilegio de la Fundación de la Torre de Larrea dada en el año de 839... Jatorrizko dokumentua Gasteizko Elizbarrutiaren Artxibo Historikoan dago (sig. 5041-1); kopia elektronikoa bat Euskaltzaindiaren Azkue Bibliotekan kontsulta daiteke.

Relación que dejó Juan Pérez de Lazárraga, sobre genealogía de su familia: [Biblioteca Nacional, Ms. núm. 11.263. (1601, 5 de marzo)] in: Comas Ros, María, *Juan López de Lazarraga, Secretario de los Reyes Católicos y el Monasterio de Bidaurreta, en la Villa de Oñate*. Bartzelona: Descartes, 1936, 85-150 or.

4. Jatorrian *The Godfather* du izenburua, eta serie osoa hiru pelikulak osatzen dute, hurrenez hurren 1972, 1974 eta 1990ean eginak. Hiruetan zuzendaria Francis Ford Coppola izan zen eta aktore nagusia Al Pacino. Hasierako istorioa Mario Puzo-ren nobela batean oinarritzen da. Espainian *El Padrino* izenburuarekin zabaldu zen, eta Frantzian *Le Parrain*.
5. Leinua zer den eta nola den osatua garbi ikus daiteke ondoko pasarteetan, zeinean Lazarragak kontatzen duen alderdikerien denboran izandako borroka bat; aurrez egindako irain baten ordainetan, leinu etsaikoek asmatu dute Lazarragatarren galsoroak zapaltzera eta desegitera joatea: «Acordaron de ir a mano armada, con todos sus ganados, que asaz habían muchos, al término y heredades sembrados y aun casi maduros de la casa y vecindad de [La]çarraga. Y pacerlos y destruirlos, como lo hicieron. Y siendo vistos por el señor de la casa y pariente mayor que a la sazón era, salió de ella con sus armas y poniéndose a la [hitz irakurtezina] dio una voz alta apellidando a los suyos que enrededor vivían diciendo ELAÇAARAGAA-ROC [Elazarragarrok] que es tanto como decir, ea los míos, y sin aguardar a más se fue con la gente de su casa...» (Gasteizko Elizbarrutiko eskuizkribua, 8. or.; grafia neuk gaurkotua da irakurketa errazteko). Garbi ikusten da hor leinuaren izena, *Elezarragarrrak*, ahaide nagusiaren figura eta, halaber, leinua ez dela senide hutsez osatua, baizik eta inguruan bizi ziren guztien artean, denak leinuari nolabait atxikiak.
6. Arabako deituren berezitasun hori XVII. mendea franko aurreratuta zegoenean ere bizirik zegoela frogatzeko, aipu luze hau aldatzen dugu ho-

na, Henrike Knörrek emandako arrastoari segituz aurkitua eta orain oso-rik eskainia:

«Respecto de los apellidos, es muy importante tener en cuenta que para las gentes de los siglos XVI y XVII los patronímicos no lo eran. Así, no son verdaderamente apellidos: Beltrán, Díaz, Domínguez, Fernández, Galíndez, García, González, Ibáñez, Iñíguez, López, Martínez, Miguélez, Ochoa, Ortiz, Pérez, Ramírez, Rodríguez, Ruiz, Sanz, etc. Para disipar toda duda basta citar, entre muchos, algunos ejemplos. Así en el expediente 1414 de la Orden de Alcántara del Arch. Hist. Nac. dice el a. 1660 un testigo de Barberana, junto a Osma de Valdegovía, que «en cuanto al Ortiz (de Sancho Ortiz de Guinea que testó en 1567), que este apellido no es apellido sino nombre patronímico, como lo es Saenz de Guinea (yerno del Sancho Ortiz), porque en esta tierra (Barberana) se usa, por causa de respeto a los ancianos, ponerles estos nombres en siendo viejos». Dice otro testigo: «es uso desta tierra el que le llamen a uno en siendo viejo, antes del apellido, un nombre así como Pérez, Saenz, Ortiz, etc.». Y lo mismo declaran los demas testigos. Con esa libertad, el hijo de un Ortiz de Guinea puede llamarse sin dificultad Saenz de Guinea.

Si el ejemplo de Barberana nos parece un poco alejado del centro de nuestra Alava, tenemos también la declaración de los testigos de Berricano, Letona, Záitegui, Buruaga y Larrinoa, que dicen en 1677: «en cuanto a los patronímicos González (de Cortázar y de Apodaca) y Fernández (de Gamboa y de Landaluce) es muy común el usarlos en esta provincia casi todas las familias, sin que por eso se diferencien en cosa alguna ni que los necesiten para distinguirse los unos de los otros, que a veces sucede usarle los padres y no le usan los hijos y otras tomarlos por razon de las madres y llamárselo a las mujeres por razon de tenerlos sus maridos...». (Exp. 383 de la Orden de Alcántara). En 1679 dice un testigo, a propósito del López de Gobeo, «que el apellido que derechamente le toca (al pretendiente) y que es el de su varonía es el de Goveo (Juan Miguel de Goveo, Santiaguista), y que lo de López (de Pedro López de Goveo su abuelo paterno, nat. de Vitoria) es patronímico y adornatibo, y, en caso que se hallen otros semejantes antes del dicho apellido de Goveo, seran adornatibos asimismo... y que desto asimismo hay en esta ciudad y provincia muchos ejemplares». (Esto de «adornatibo» gustan mucho de repetirlo en los expedientes los testigos alaveses). Pedro López de Goveo fue bzdo. en S. Miguel de Vitoria el 28 de nov. 1597.

En las listas [artikuluaren mamia osatzen duten izen-zerrendei egindako erreferentzia] constará a veces solo el patronímico, o solo el apellido, o ambos, según el gusto del declarante o la prisa del escribano. Es obligado suponerlo así. Por esta razon, toda escrupulosidad sera poca al hacer investigaciones genealógicas. A lo dicho hay que añadir que, a causa del vínculo o mayorazgo o casa que representaban, y hasta por motivos de un especial afecto a tal o cual abuelo o abuela, se daba el caso de que varios hermanos llevasen apellidos diversos.»

- Fernández de Palomares, Vidal: «Alava: Sus hombres y sus armas hace 400 años. Preparativos para la guerra de Granada», in: *Boletín de la Institución Sancho el Sabio*, 15 (1971) 79-80. Baita ere Henrike Knörrek aipatua in «Betolatzaren zenbait berri», ASJU, 20-2 (1986) 504.
7. *Doctrina christiana: en romance y basquence / hecha por mandado de D. Pedro Manso, Obispo de Calahorra, y la Calçada, y del Consejo del Rey nuestro señor, para las tierras Bascongadas de su Obispado; reducida por el Doctor Betolaça, a lenguaje más comun, y más usado y que con más facilidad se entiende en todas ellas, para bien, y utilidad de sus obejas de aquellas partes*. Impresa en Bilbao: por Pedro Cole de Ybarra, 1596.
 8. Aipatu hitzaldia *Fontes Linguae Vasconum* aldizkarian argitaratzekoa da.
 9. Salaberri Muñoa, Patxi: «Axular Jekyll, Axular Hyde», in: *Nerekin yaio nun: Txillardegiri omenaldia*, IKER bilduma, 17, Bilbo, 2005, 413-430 or.
 10. Aginagalde, F. Borja: «Casa de Guevara», in: *Bernardo Estornes Lasa – Auñamendi Entziklopedia*, www.euskomedia.org [kontsulta 2008-11-26].